

ТЕРМІН В СИСТЕМІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті досліджується проблема визначення «терміну», розглядаються спільні ознаки та вимоги до термінологічних одиниць різних галузей, аналізується поділ термінів на три основні групи залежно від ступеня спеціалізації значення та на 4 групи за структурою, виокремлюються особливості терміносполучень.

Ключові слова: термін, терміносистема, мовний знак, термінологічне об'єднання, поняття.

The article investigates the problem of definition of “term”, distinguishes features of terms, discusses common features and requirements to terminological units of different spheres, analyzes the division of terms into three main groups depending on the degree of specialization of meaning and into 4 groups by their structure.

Key words: term, term system, language sign, terminology, notion.

Наукова і технічна література включає велику кількість спеціальної термінології, тобто слова або словосполучення, що позначають наукові або технічні поняття. Термінологія як важлива частина спеціальної лексики активно досліджується з початку ХХ ст. Стає очевидним, що це особлива галузь лексики, окрема система зі своїми законами, яка потребує особливі методи та прийоми дослідження [7].

Існує багато дискусій серед лінгвістів через складність визначення єдиної дефініції терміну. А.В. Суперанська пояснює існування різноманітних трактувань поняття «термін» перш за все тим фактом, що «...у представників різних дисциплін воно пов'язане зі своїми особливими поняттями і уявленнями, має нерівний об'єм змісту і визначається по-своєму» [12, с. 11].

Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін визначається як одне чи декілька слів, що позначають «чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо» [2, с. 1241]. Дослідниця О.С. Ахманова вважає термін «словом чи словосполученням спеціальної (наукової, технічної і т.п.) мови, яке створене, отримане чи запозичене для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів» [1]. На думку В.І. Карабана, термін є мовним знаком, що включає в себе поняття спеціальної, професійної галузі науки і техніки. Він зазначає, що науково-технічні терміни становлять суттєву складову науково-технічних текстів [5, с. 315]. З точки зору О.О. Реформатського, терміни – це «спеціальні слова, котрі обмежені особливим призначенням. Слова, які прагнуть бути однозначними, як точне вираження понять та назви речей» [11, с. 61].

Кожна галузь знань має свою термінологію, але водночас існує ряд спільних ознак та вимог до всіх термінологічних одиниць. Серед них можна виокремити такі, як однозначність; точність; відповідність нормам літературної мови; стислість; відсутність емоційності та експресивності; вмотивованість; системність тощо [7, с. 43].

Однак, через одночасне функціонування в різних сферах науки і техніки існують й багатозначні терміни. Так, наприклад, термін *recovery* перекладається як: видужання (загальнонавчване слово), відшкодування (економіка), повернення, посадка на Землю (авіація), витяг руди з металу (гірництво), нафтовіддача (нафтогазова галузь). Відтак надзвичайно важливо точно визначити приналежність того чи іншого терміну до певної галузі та знайти його відповідний переклад.

Залежно від ступеня спеціалізації значення, Т.І. Панько поділяє терміни на три основні групи [10, с. 33]:

1. Загальнонаукові терміни, тобто терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях. До цієї категорії відносять і загальнотехнічну термінологію.

2. Міжгалузеві терміни – це терміни, що застосовуються у кількох споріднених або й різних галузях. Так, наприклад, нафтогазова промисловість має термінологію, спільну з природничими, математичними, економічними науками тощо.

3. Вузькогалузеві терміни – це терміни, що характерні лише для певної галузі.

За структурою Т.Р. Кияк поділяє технічні терміни на [6, с. 3 – 5]:

– прості: непохідні (тобто терміни, які при синхронному аналізі не мають мотиваційних слів, наприклад: дуга) та похідні (терміни, у яких можливо виокремити мотиваційні основи та словотворчі афікси, наприклад: запобіжник);

– складні – це терміни, які складаються з декількох основ, наприклад: мікрохвиля;

– складені – це терміни-словосполучення, що складаються з двох слів, наприклад: осадова порода, гідравлічна манжета;

– терміни-символи (%) та терміни-напівсимволи (α -промені).

М.Б. Вербець зазначає, що в лінгвістиці часто не визнають доцільності виділення в мові багатокомпонентних термінів, які мовознавці кваліфікують як концептуальні об'єднання [3, с. 12]. Проте сама дослідниця стверджує, що необхідність виділення термінів-словосполук поряд із одиничними одиницями все ж таки очевидна. Якщо багатокомпонентний термін відповідає універсальним вимогам терміносистеми (однозначність, нормативність, економічність та ін.), то немає підстав відмовляти термінові в його термінологічності з огляду на його довжину та структуру. Наприклад: відкритий розпад радіоактивних елементів, експлуатаційна насосно-компресорна колона, petroleum-producing area, environmental sources of radiation protection against ionizing radiation та ін.

Л.Б. Ткачова стверджує, що «багатокомпонентне, семантично цілісне поєднання, утворене шляхом з'єднання двох, трьох і більше елементів» є термінологічним об'єднанням [14]. С.В. Гриньов зазначає, що «за допомогою синтаксичного способу утворилося від 60% до 95% складу термінологій європейських мов, що свідчить про переважання термінологічних одиниць над однослівними термінами як характерної риси сучасної термінології» [4]. О.О. Тараненко вважає, що «понад 70 % термінів у різних терміносистемах – це словосполучення» [13].

О.В. Чуєшкова виділяє такі особливості терміносполучень: вони виявляють більшу здатність до конкретизації значень завдяки залежним словам та майже не зазнають шкідливого впливу омонімії, помітно менше синонімізуються; їм властива можливість більш гнучкої класифікації та систематизації за певними моделями [16, с. 32].

Основний принцип побудови складених найменувань – конкретизація опорного компонента. Це можна простежити на прикладі словосполучень зі стрижневим словом *system* (система). Цей термін у загальнотехнічній термінології утворює понад 80 терміносполук, наприклад: security system (система охорони), heating system (система опалення), automatic control system (автоматична система контролю), Solar system (Сонячна система) та ін. У структурі складеного найменування головне слово передає родову ознаку (категоріальне значення), а залежний компонент – видову (указує на конкретні особливості явищ, процесів, речей).

Структурно терміни-словосполучення поділяються на дво-, три-, чотири- та більше компонентні [9]. Кожний складений термін має свою схему побудови, яка може включати не тільки іменник та прикметний, а й інші частини мови: дієслова (to drill a well), дієприкметники (drilling rig, flowing water), прислівники (automatically controlled production). Слід виокремити такі структурні моделі складених термінологічних одиниць:

1. Найбільш поширеною є модель прикметник + іменник. За значенням компонентів двоскладові словосполучення можемо поділити на:

а) терміносполуки, де іменник має загальнозживане значення, а прикметник – термін окремої галузі знань. Наприклад: drill motor (буровий двигун), lifting equipment (спуско-підіймальне обладнання), swirling motion (вихровий рух) тощо.

б) складені терміни, у яких іменник є терміном, а прикметник – слово загальноживаної лексики, наприклад: artificial lift (механізований видобуток), control valve (розподільний клапан), crude oil (сира нафта) тощо;

в) терміни-словосполуки, де обидва компоненти мають термінологічний характер, наприклад: fractional wetting (змочування окремих пластів) тощо.

2. Терміни-словосполуки, утворені за моделлю “іменник + іменник”. Після перекладу таких термінів з англійської на українську найчастіше опорний компонент виражено іменником у називному відмінку, а залежні слова – іменниками в непрямих відмінках однини або множини. Наприклад: bullet perforator (кульовий перфоратор), bottom drive (забійний привод), sand dunes (піщані дюни), fraction aromatics (фракційні ароматичні сполуки).

Така модель складених термінів українською мовою інколи супроводжується прийменниками *в (у), відносно, для, за, зі, із, на, через*, наприклад: kill fluid (флюїд для глушіння), mud handling (обладнання для роботи з буровим розчином), wellhead pressure (тиск у гирлі) тощо.

До конструкції “іменник + іменник”, окрім загальних назв, можуть входити й власні назви, наприклад: закон Ньютона, сила Архімеда, правило Ленца.

3. Структура “дієслівна форма + іменник” зустрічається рідше всього. Наприклад: associated hydrocarbons, bitumen-soaked sands (піски, просочені бітумом), flowing water, lifting equipment, drill motor, неподана енергія, заземлювати обладнання тощо.

Багатокомпонентні терміни також мають своє місце в науково-технічній літературі. Значна кількість трьохкомпонентних термінологічних одиниць утворилося унаслідок поєднання двоконпонентних термінів з означуванням словом [15]. Наприклад:

– модель “іменник + (іменник + іменник)”, де елементи поєднуються послідовною підрядністю: дефіцит потужності енергосистеми, обсадка свердловини трубами, subsurface safety valve, absorbent formation rock тощо;

– поєднання іменника з атрибутивним словосполученням “іменник + (прикметник + іменник)”: ротор бурової установки, клапан підземного покриття, вимкнення контактного апарата тощо;

– модель “прикметник + (іменник + іменник)”: багатозабійне завершення свердловини, багатопластове завершення свердловини, semiautomated pipe handling тощо. Прикметник необхідний для конкретизації поняття, виражене двоконпонентним словосполученням.

– “прикметник (дієприкметник) + (прикметник + іменник)”: попутний нафтовий газ, напрямна обсадна колона, conventional perforated completion, пустельні піщані дюни, фракційні ароматичні сполуки, обсадна проміжна колона, гвинтовий вибійний двигун тощо.

В.М. Лейчик стверджує, що ідеальною довжиною терміну вважається така, за якої кожен терміноелемент виражає одне поняття із системи понять певної галузі науки чи техніки [8].

Під час читання наукового та технічного тексту можна зустріти чотири-, п’яти-, шести-, семи- та інші полікомпонентні термінологічні одиниці. За допомогою таких складених термінологічних одиниць є можливість як найточніше відобразити суть поняття. Науково-технічна термінологія активно розвивається та поповнюється, а дво- та трьохкомпонентні терміни найчастіше слугують основою для утворення багатокомпонентних.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. Изд. 3-е. М.: 2009. 296 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел.] К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Вербенец М.Б. Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування 10.02.01 “Українська мова” / М.Б. Вербенец. К., 2004. 20 с.
4. Гринёв С.В. Введение в терминоведение. М.: Московский лицей, 1993. 309 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця: Нова книга, 2001. 272 с.

6. Кияк Т. Вузькогалузеві терміни як основа формування та квазіреферування фахових текстів // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології», 2008. № 620. С. 3 – 5.
7. Лантюхова Н.Н. Термин: определение понятия, и его существенные признаки / Н.Н. Лантюхова, О.В. Загоровская, Т.А. Литвинова // Вестник Воронежского института ГПС МЧС России. 2013. № 1 (6). С. 42 – 45.
8. Лейчик В.М. Оптимальная длина и оптимальная структура термина // Вопросы языкознания. 1981. № 2. С. 63 – 73.
9. Непийвода Н.Ф. Вираження атрибутивних відношень у терміні // Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: Тези. К.: 1980, С. 134.
10. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. Львів: Світ, 1994. 216 с.
11. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. М.: Аспект Пресс, 1996. 536 с.
12. Суперанская А.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. 6-е изд. М.: Либроком, 2012. 248 с.
13. Тараненко О.О. Місце метафори в словотворчих процесах // Мовознавство. 1986. № 3. С. 11 – 16.
14. Ткачева Л.Б. О тенденции к сокращению терминологических единиц в функционирующих подязыках // Функциональные особенности лексики английского языка. Омск: 1986. С. 60 – 67.
15. Фогель Г.Б. Структурні аспекти термінологічної лексики / Г.Б. Фогель // Нова філологія. 2007. № 6. С. 267 – 271.
16. Чуєшкова О.В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Х. : 2002. 200 с.

УДК 821.161.2-31Хвильовий

Наталія Синча
(Севєродонецьк)

ПОЕТИКА ХАРАКТЕРОТВОРЕННЯ В РОМАНІ «ВАЛЬДШНЕПИ» М.ХВИЛЬОВОГО

У статті подано аналіз портретної деталі у створенні характеру героїв художнього твору. Доведено, що опис портрета має рушійну силу в розгортанні сюжету і виступає засобом характеротворення.

Ключові слова: роман, портрет, риса, очі, художня деталь.

The article analyses a portrait detail in creating the characters of a work of fiction. It is proved that the portrait is the driving force in the plot unfolding and serves as a means of character formation.

Keywords: novel, portrait, trait, eyes, artistic detail.

Однією із загадкових постатей початку неоднозначного, бурхливого ХХ століття донині залишається Микола Хвильовий. Овіяний таїною його незавершений роман «Вальдшнепи», робота над яким розпочалася влітку 1926 року в селищі німецьких колоністів під Херсоном, де автор відпочивав за запрошенням Миколи Чернявського. Як відомо, перша частина друкувалася на початку 1927 року в 5-му числі «Вапліте», друга вже була набрана в 6-му числі. Однак, через панівну ідеологію, протистояння ваплітян офіційній лінії компартії, цей номер було конфісковано й знищено.